

ORTA MƏKTƏB DƏRSLİKLƏRİNDƏ NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞININ TƏRBIYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ONLARIN TƏDRİSİ

Giriş. Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Böyük sənətkarın bütün həyatı və zəngin ədəbi fəaliyyəti həmin dövrdə təkə Azərbaycanın və Qafqazın ən iri şəhəri deyil, eyni zamanda Yaxın və Orta Şərqi mühüm mədəniyyət mərkəzi kimi tanınmış Gəncə ilə bağlıdır. Şair ömrü boyu burada yaşayıb yaratmış və dünya poeziyasına bir-birindən dəyərli söz sənəti inciləri bəxş etmişdir.

Nizami irsinin daim aktual olduğu nəzərə alınaraq, müasir dövrdə respublikamızda gənc nəsə mənsəb nizamışunas kadrın yetişdirilməsi, şairin əsərlərinin filoloji tərcüməsinin təkmilləşdirilərək yenidən nəşrə hazırlanması və müxtəlif dillərə tərcümə edilməsi, habelə dünyanın mütəbər kitabxana və arxivlərində şairin yeni əlyazmalarının üzə çıxarılması Azərbaycan mədəniyyətinin öyrənilməsi işində bu gün xüsusilə mühüm əhəmiyyət daşıyır. Nizami dövrü, ədəbi irsi və məktəbi məsələləri müasir humanitar düşüncənin tələbləri kontekstində və azərbaycançılıq məfkurəsi işğında tədqiqi aktualıq kəsb edir (5).

Prezident İlham Əliyev qüdrətli söz ustasının insanları daim əxlaqi kamilliyə çağırən və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılaraq zəngin yaradıcılığının bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti kimi müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq 2021-ci ili ölkəmizdə "Nizami Gəncəvi ili" elan etdi.

Nizamının "Xəmsə" başlığı altında birləşdirilən irihəcmli epik əsərləri-"Sirlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İsgəndərnamə" insanların daxili aləminin saflaşmasına, özlərini dərk edib anlamalarına xidmət edir. Bu əsərləri oxuduqca insanlar əxlaqi, etik, tərbiyəvi mövzulardan nəticə çıxarırlar.

Nizami yaradıcılığı dərin mənə, hikmətli sözləri ilə qəlblərə yol tapır. Nizami dühası bizə yol göstərir, gələcəyimizə işıq salır. Biz bu əsərləri oxuduqca sanki tərbiyə olunur, başqalarını da tərbiyə etməyə çalışırıq.

Nizamının əxlaq və əxlaq tərbiyəsi ilə bağlı dəyərli fikir və ideyaları, hikmətli sözləri neçə-neçə nəsillərin mənəvi tərbiyəsində mühüm rol oynamış və bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Nizami əsərlərində mənfi əxlaqi sifətləri: paxıllıq, yalan danışmaq, böhtan atmaq, satqınlıq, ikiüzlülük, arxadan danışmaq, qıybət, qorxaqlıq, iradəsizlik, etibarsızlıq, israfçılıq, tənbellik, xudbinlik, özündən bədgümanlıq və s. bu kimi cəhətləri pisləyir, insanları bu cür əməllərdən uzaq tutmağa çalışırdı. Şair əsərlərində insanın mənəviyyatını korlayan mənfi, zərərli əxlaqi sifətləri ifşa etməklə kifayətlənmir, həm də insanlarda müsbət keyfiyyətləri tərbiyə edirdi. Namusluluq, iradəlilik, səxavətlik, yaxşılıq, xeyirxahlıq, ədalətlik və s. bu kimi keyfiyyətlərin insanın mənəvi simasının formalaşmasında oynadığı rol da qeyd edilir (4).

Əsas hissə. İnsanın əxlaqi saflığı uğrunda mübarizə aparan N.Gəncəvi bütün əsərlərində bu işə xidmət edən dahiyənə fikir və ideyalar söyləmişdir. Ondan sonra gələn böyük şair və yazıçıların, filosof və pedaqoqların demək olar ki, əksəriyyəti həmin fikir və ideyalardan bəhrələnmiş, onları daha da inkişaf etdirmişlər.

Orta məktəb dərslilərində Nizami Gəncəvi əsərlərindən parçaların verilməsi onun əsərlərindəki əxlaqi-didaktik məzmunla əlaqədardır. Azərbaycan mütəfəkkiri şairi Nizamının yaradıcılığında təbii obrazların xarakterik xüsusiyyətləri şagirdlərin şəxsiyyət kimi yetişməsində bilavasitə rol oynayır. Tərbiyəvi məzmun daşıyan bu örnək nümunələr şagirdlərdə əxlaqi dünyagörüşünün yaranması və formalaşması üçün vacib keyfiyyətləri özündə birləşdirir. V sinif dərsliyində Nizami Gəncəvinin "Sirlər Xəzinəsi" poemasına daxil olan "Kərpickəsən kişinin dastanı" hekayəsi verilməmişdir. Bu hekayədəki tərbiyəvi məzmun əməyin yüksəklərə qaldırılmasıdır. Ona görə də orta məktəblərdə elə V sinifdən şagirdlərin əməyə sevgi və hörmətlə yanaşması, əməksevərlik işinin aşılınması baxımından bu hekayənin layiqincə öyrədilməsi müəllimlərin üzərinə düşən əsas məsuliyyətlərdən biridir. Kərpickəsən qoca və tüfeyli gənc obrazları dəqiqliklə təhlil edilərək şagirdlərdə insanın müsbət və mənfi keyfiyyətlərini analiz etmək bacarığını formalaşdırmalıdır. Nizami deyirdi ki, insanı ucaldan ən böyük qüvvə əməkdir və saqlamlığı yerində olan hər bir kəs əməyi, zəhməti ilə bir parça çörəyini qazanmalıdır.

Orta məktəblərdə VI sinif ədəbiyyat dərsliyində verilmiş Nizami Gəncəvinin "Yaralı bir uşağın dastanı" hekayəsində özünü göstərən əsas tərbiyəvi motivlərə ağılla qərar vermək, dürüstlük, həqiqi dostluq və s kimi keyfiyyətləri nümunə çəkə bilərik. Bu hekayə şagirdlərdə doğru və ağıllı dost seçimi etməyin vacib olduğu düşüncəsini formalaşdıracaqdır, çünki hekayədəki yaralı uşağı dostu xilas etmək əvəzinə onu quyuya atmağı məsləhət görür. Əsl dost işə yardım etmək üçün yalan danışmaq yerinə, dürüstlüyü seçib əlindən gələni edəndir.

"Yaxşı dost dar gündə tanınar",-ifadəsi Nizami yaradıcılığında daha da qabarıq şəkildə təzahür edir. Nizami:

Elə sadıq dost ara, səni darda qoymasın,

Çəkib tordan çıxarsın, səni torda qoymasın (4).

fikirləri ilə həqiqi dostluğun hər şeydən üstün olduğunu göstərir.

Orta məktəb dərslilərində səkkizinci sinfində verilmiş "Sultan Səncər və qarı" hekayəsi şairin tərbiyənin əsas keyfiyyətlərindən biri olan ədalətliyin aşılınması baxımından mühüm və əhəmiyyətli rol oynayır. Nizami Sultan Səncərin ölkədaxili siyasətini bir növ təhlil etmişdir. Bu hekayədə Nizamının dövlətin daxili siyasətinə dair görüşləri, demokratik dövlətin əsas prinsiplərinə dair fikirləri də əksini tapmışdır. Sultan Səncər ədaləti tanımayan xalqın qeydinə qalmayan

¹¹¹ Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı. hacatovafarah42@gmail.com

hökmdar kimi təsvir edilmişdir. Qarının dilindən ifadə olunmuş sözlərdən onun çox ədalətsiz bir hökmdar olduğunu görürük:

Ah, səndə nə ədalət, nə mərhəmət görürəm,
Mən səndə sonsuz zülüm və əziyyət görürəm.(2,s.32)

Nizami burada obrazı danışdıraraq öz düşüncələrini aydın dilə gətirməyi bacarmışdır. Dövlətin ədalətlə idarə edilməsi problemini ortaya qoymuşdur.

Şairin yaradıcılığında əsas tərbiyəvi məsələlərdən biri də ata-anaya hörmətdir. Xalqımızın yüksək insanpərvərliyini göstərən milli-mənəvi dəyərlərimizdən biri ata-anaya, övladlara hörmət və məhəbbətdir. Bu kimi dəyəri yüksək qiymətləndirən N.Gəncəvi bütün poemalarında insanpərvərliyin parlaq nümunəsi kimi valideyin-övlad münasibətlərindəki qarşılıqlı məhəbbəti, hörməti dönə-dönə tərənnüm etmiş, gənc nəsli bu yolla tərbiyə etməyə çalışmışdır.

Onuncu sinfin ədəbiyyat dərslərində dahi şairin yaradıcılığının zirvəsi olan “İsgəndərnamə” əsərinə geniş yer verilmişdir. Bu imkandan bacarıqla istifadə edən müəllim həmin poemanın öyrədilməsinin güclü tərbiyə vasitəsinə çevrilməsinə nail ola bilər. “İsgəndərnamə” poemasında dahi şair anaya böyük hörmət və məhəbbətin yüksək əxlaqi keyfiyyət olduğunu xüsusi qeyd edir. Dünyanı fəth edən İsgəndər ölüm ayağında əziz anasına məktub yazır və burada ona and verir ki, oğlunun ölümünə görə dərd-qəm çəkməsin:

Anacan, bu məktub gəlib

çatarkən,

Çatıb qaşlarını kədər lənmə sən.
Bu dünya fanidir, əbəs ağlama,
Mənimçün yas tutma, qara bağlama! (3, s. 198)

“İsgəndərnamə” poemasında şair bir daha əməyin sosial əhəmiyyətinə diqqəti cəlb edir, dünyanı “tarlaya”, insanları bir-biri üçün çalışan “cütçüyə” bənzədir:

Keçənlər çox şeydən əkməmişdir bizə,
Biz də əkməliyik gənc nəslimizə.

Dünya bir tarladır, diqqətlə baxsaq,

Hamı bir-birinə cütçüdür ancaq (1, s. 143).

Məlum olduğu olduğu kimi, müasir elmi pedaqogikaya görə, əmək tərbiyəsinin başlıca istiqamətlərindən, tərkib hissələrindən biri peşəyönümü işidir. Kamil insan konsepsiyasına axıradək sadıq qalan böyük şair-pedaqog peşə seçmək işində də məsləhət görür ki, hansı peşəni seçməyindən asılı olmayaraq, insan çalışmalıdır ki, öz sənətinin kamil ustası olsun, seçdiyi peşənin dərinliyinə və incəliklərinə bələd olsun.

Peşəyönümü ilə əlaqədar mütəfəkkir-şairin öyrətmək istədiyi həyat həqiqətlərindən biri də budur ki, hər bir insan gərək öz peşəsi ilə məşğul olsun, bacardığı sənətin qulpundan yapışsın, “ayağını yorğanına görə” uzatsın, gücü çatmayan, başı çıxmayan işin ağırlığını öz çiyinə qaldırmasın. Bu fikri əsaslandırmaq üçün müəllim, “İsgəndərnamə” poemasından böyük fəate İsgəndərlə cavan əkinçinin söhbətini misal göstərir. Bir gün İsgəndər səfər zamanı münbit torpaqlı bir ərazidə boy-buxunlu, şir biləkli, başı “Kəyanlar tacı”na layiq olan gənc bir oğlanla rastlaşır. İsgəndər oğlana bildirir ki, gözəl bir gəncsən, bu torpaqla niyə əlləşirsən? Gözəl insanlar gözəl işlərlə məşğul olmalıdır. Gəl, bu torpaqdan əl çək, istəsən, “sənə lap sağlam verərəm”. Ağıllı əkinçi oğlan İsgəndərin bu təklifinə belə cavab verir:

Başqa iş bilmirəm, əkinçiyəm mən,
Padşahlıq eləmək gəlməz əlimdən (1, s. 145).

Bununla da Nizami göstərməyə çalışır ki, kim hansı peşəni yaxşı bacarırsa, onunla məşğul olsa daha gözəl olar.

Nəticə. Ümumiyyətlə orta məktəb dərslərində Nizami yaradıcılığından verilmiş əsərlərin hər birində tərbiyəvi motivlərin geniş yer aldığı şahidi olduq. Tədris prosesində müəllimlər bu əsərlərdən çıxan əxlaqi-tərbiyəvi görüşləri şagirdlərə yaş səviyyələrinə uyğun şəkildə başa salmalıdır. Şagirdlərin dünyagörüşünün mənəviyyatının formalaşması əsl şəxsiyyətə çevrilməsi üçün tərbiyə amilinin rolu çox böyükdür. Buna görə də şagirdlərin Nizami yaradıcılığını yaxından tanıyıb ona bələd olmaları üçün orta məktəblərdə çalışan müəllimlərin üzərinə məsuliyyət düşür. Əsərlərindən də gördüyümüz kimi Nizaminin ən çox dilə gətirdiyi tərbiyə komponentləri əməksevərlik, dostluq, doğruluq, ədalətlik, insanpərvərlik və s. üzərində qurulmuşdur. Nizaminin yaradıcılığında əsərlər insanların qəlbini öz işığı ilə nurlandırır, onları ağıla, kamala, dünyanın sirlərinə dərinləndirən bələd olmağa, “hər gizli xəzinədən bir dürr çıxarmağa”, gecə-gündüz yorulmadan çalışaraq dərin biliklərə yiyələnməyə, mənəvi saflığa, halal əməklə yaşamağa, “zəhmət tikanından” qorxmamağa, fiziki kamilliyə, öz həyatını gözəllik qanunları əsasında qurmağa, “həyat üçün yaranmış canlıları sevməyə, vahid orqanizm olan təbiəti qorumağa, qənaətlə dolanmağa, haqqa-ədalətə, qanunlara (kimliyindən asılı olmayaraq) boyun əyməyə, hərəslikdən, tamahdan, xəbislikdən, paxıllıqdan, riyakarlıq və yalandan, böhtançılıqdan, lovgalıqdan, qəddarlıq və zülmkarlıqdan uzaq gəzməyə, özünü dərk etməyə, tanımağa və düzgün qiymətləndirməyə, bir sözlə, “kamil insan” zirvəsinə yüksəlməyə səsləyir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Kitab:

1. Apoyev B. Nizami Gəncəvi irsindən pedaqoji prosesdə istifadə işinin sistemi (Dərs vəsaiti). Bakı: Mütərcim, 2012, 216 s.
2. Ədəbiyyat. VIII sinif üçün dərslik. Bakı, Bakınəşr, 208 s.
3. Gəncəvi N. İskəndərnamə: İqbalnamə. Bakı: Lider, 2004, 256 s.

Məqalə:

4. <https://naxcivanxeberleri.com/cemiyet/53587-nizami-yaradiciliginda-trbiy-msllri.html>

Açar sözlər: zəhmətkeşlik, ədalətlik, insanpərvərlik, doğruluq, tərbiyə

Key words: hard work, justice, humanity, truth, upbringing

Ключевые слова: трудолюбие, справедливость, человечность, правда, воспитание

Educational features of Nizami Ganjavi's creativity in secondary school textbooks and their teaching

Summary

When reading Nizami's works, it is possible to find enough educational motives. In our opinion, Nizami's selected works for high school textbooks are among the most exemplary works of his creativity. In the story "The Story of a Bricklayer" given in the V-grade textbook, the poet promotes hard work, which is one of the main qualities of education. Teachers should make students understand the value of hard work when teaching this story. If possible, he should also give them assignments to work hard, so that they can keep the price of labor high. The story "Epic of a Wounded Child" given in the VI class textbook is Nizami's work that calls for honesty and truth, and contains educational motives. Middle school teachers should reinforce their knowledge by asking students questions about correctness during the teaching of this work. The story "Sultan Sanjar and the old woman" taught in the eighth grade reveals the issue of governing the state with justice. Fairness, which is one of the important qualities of education, forms the backbone of this story. In our opinion, this story can be integrated into the subject of history during teaching. The teacher should inform the students about the state administration in that period. The work "Iskandarnama", which is taught in class X, is full of educational motifs. Humanity, humanism, justice, willpower, etc. inculcation of such qualities is promoted. When teachers pass the poem of Iskandarnama to the students of class X, they should make an effort to read both parts of the work as a whole. Thus, analyzing Nizami's works in high school textbooks, we found that there are many educational motives (hard work, justice, truthfulness, courage, humanity, etc.).

Воспитательные особенности творчества Низами Гянджеви в учебниках для средней школы и их преподавание краткое содержание

Резюме

При чтении произведений Низами можно найти достаточно воспитательных мотивов. На наш взгляд, избранные произведения Низами для школьных учебников относятся к наиболее образцовым произведениям его творчества. В рассказе «История каменщика», приведенном в учебнике для V-класса, поэт пропагандирует трудолюбие, которое является одним из главных качеств воспитания. Учителя должны дать учащимся понять ценность тяжелой работы при обучении этой истории. Если возможно, он также должен дать им задание усердно работать, чтобы они могли поддерживать высокую цену труда. Рассказ «Эпос о раненом ребенке», приведенный в учебнике для VI класса, является произведением Низами, призывающим к честности и правде, содержащим воспитательные мотивы. Учителя средней школы должны закреплять свои знания, задавая учащимся вопросы о правильности преподавания данной работы. Рассказ «Султан Санджар и старуха», преподаваемый в восьмом классе, раскрывает проблему справедливого управления государством. Справедливость, которая является одним из важных качеств образования, составляет основу этой истории. На наш взгляд, этот рассказ можно интегрировать в предмет истории при обучении. Учитель должен информировать учащихся о государственном управлении в этот период. Произведение «Искандарнаме», которое преподается в X классе, насыщено воспитательными мотивами. Человечность, гуманизм, справедливость, сила воли и т.д. поощряется привитие таких качеств. Когда учителя передают стихотворение «Искандарнаме» учащимся X класса, они должны приложить усилия, чтобы прочитать обе части произведения целиком. Таким образом, анализируя произведения Низами в школьных учебниках, мы обнаружили, что воспитательных мотивов много (трудолюбие, справедливость, правдивость, мужество, человечность и др.).

Rəyçi: dos.L.Ələkbərova